Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences
Sayı *Number* 17, Bahar *Spring* 2016, 3-18
DOI:10.9775/kausbed.2016.001

Gönderim Tarihi: 11.05.2016 **Kabul Tarihi:06.06.2016**

YENİ BULUNTULAR IŞIĞINDA SERAMİKSİZ NEOLİTİK DÖNEM ERKEK FİGÜRLERİ

Aceramic Neolithic Period Male Figures in the Light of New Finds

Bahattin ÇELİK
Ardahan Üniversitesi
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi
bahattincelik@ardahan.edu.tr.
Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz
Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde son yıllarda yapılan kazı ve araştırmalar sonucu, Seramiksiz Neolitik döneme ait büyük ve küçük boyutlarda stilize olarak yapılmış erkek heykelleri ele geçmiştir. Bu erkek figürleri benzer özelliklere sahiptir. Yapılan çalışmada, Neolitik dönemde erkek figürlerinin gelişim aşamaları üzerinde durulmuştur. Özellikle, Nevali Çori, Göbekli Tepe, Urfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Kilisik ve Gaziantep'ten ele geçmiş erkek figürleri bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.
Anahtar Kelimeler: *Erkek Figürleri, Urfa-Yeni Mahalle, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Adıyaman, Gaziantep.*
Abstract
As a result of recent excavations and surveys carried out in the south-east Anatolia, big and small sized and stylized male statues have been revealed. These figures have similar features. In this study, the development processes of the male figures in the Pre-Pottery Neolithic period has been emphasized. Especially, the male figures found in Nevali Çori, Göbekli Tepe, Urfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Kilisik and Gaziantep have provided a basis for this study.
Keywords: *Male Figures, Urfa-Yeni Mahalle, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Adıyaman, Gaziantep.*

Giriş

Çanak Çömleksiz (Seramiksiz) Neolitik Dönemde, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir kült figürü gibi ortaya çıkan erkek heykeli ve heykelcikleri, diğer bölgelerdeki Neolitik dönemde görülen ana tanrıça heykelciklerinin yanında erkek figürlerinin bu bölgede daha yoğun olarak yapılmış olduğunu göstermektedir. Neolitik dönem erkek figürleri genel olarak Çanak Çömlekli (Seramikli) Neolitik Dönemde azalmaya başlamakta ana tanrıça figürleri daha yoğun bir şekilde karşımıza

çıkmaktadır. Çanak Çömlekli Neolitik dönemde azalmaya başlayan erkek figürleri oturan veya bir leoparın yanında tasvir edilir şekilde yapılmışlardır. Bu dönemin sonuna doğru erkek figürleri artık görülmez.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman illerinde yapılan arkeolojik çalışmalarda pek çok erkek figürü veya bu figürlerin öncülleri olarak kabul edilen insan biçimli "T" şeklinde dikmeler tespit edilmiştir. Erkek figürlerinin bulunduğu yerleşimler, başlıklar halinde aşağıda sıralanmıştır.

Nevali Çori (Hastalıklar Vadisi)

Şanlıurfa il sınırları içinde yer alan Fırat nehri üzerindeki Atatürk Barajı'nın gölü altında kalacak bir bölgede, H. G. Gebel'in keşfettiği Nevali Çori yerleşiminde, H. Hauptmann tarafından 1983-1991 yılları arasında arkeolojik kazılar yapılmıştır[1]. Yapılan kazılarda, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait tabakalar tespit edilmiş, bu tabakalarda tapınak veya kült yapısı olarak nitelendirilen bir yapıda ilk kez "T" şeklinde yapılmış dikmeler[2] ve tapınak duvarlarında ikincil olarak kullanılmış heykel parçalarına rastlanmıştır[3]. Ele geçen bazı heykel parçalarının erkek figürlerine ait olduğu anlaşılmıştır[4]. Ayrıca, "T" şeklindeki dikmelerin üzerinde bulunan kol ve parmak kabartmalarının varlığı, bunların birer stilize insan heykeli olduğunu ortaya çıkartmıştır (Resim 1) [5].

Şanlıurfa-Yeni Mahalle (Balıklıgöl Höyüğü)

1993 yılında, Şanlıurfa kent merkezi içinde bulunan antik *Edessa* kenti içindeki Yeni Mahalle semtinde, çevre düzenleme çalışması sırasında boyu yaklaşık 1,93 m boyunda ve ayakları bir kaideye oturtulacak şekilde yontulmuş, kireçtaşından falluslu bir erkek heykeli ele geçmiştir (Resim 2) [6].

---

[1] GEBEL H.G. 1984: **Das akeramische Neolithikum Westasiens. Subsistenzformen und Siedlungsweisen**. Wiesbaden, 240; HAUPTMANN H. 1993: "**Ein Kultgebäude in Nevalı Çori**.", Between the Rivers and Over the Mountains. Archaeologia Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata, Roma, 39.

[2] HAUPTMANN H. 1991/1992: **Eine Siedlung des akeramischen Neolithikums am mittleren Euphrat.** Nürnberger Blaetter zur Archaeologie (NBZA), 8, Abb.19-23; HAUPTMANN H. 1993: 44-67, Abb.4-11, Abb.15-16.

[3] HAUPTMANN H. 1993: Abb.19-27.

[4] HAUPTMANN H. 1993: Abb.19,20,21a-b,22a-b,25a,

[5] HAUPTMANN H. 1991/1992: Abb.21; 1993: 52-53, Abb. 16.

[6] ÇELİK B. 2007: "**Yeni Mahalle Balıklıgöl Höyüğü**." Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, İstanbul, 165-178.

Bu heykel, "T" şeklindeki dikmelerin üzerinde bulunan kol ve parmak kabartmaları gibi aynı tarz bir duruşa sahiptir[7]. 1997 yılında, erkek heykelinin bulunduğu yere yakın bir alanda, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim yardımcılarının danışmanlığında kurtarma kazısı yapılmıştır[8]. Bu kazılar sonucunda, antik *Edessa* kentinin altında Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait kültür tabakalarının varlığı tespit edilmiştir[9]. Böylece, 1993 yılında aynı alanda bulunmuş olan birebir insan boyutundaki heykelin Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait olduğu kesin bir şekilde anlaşılmıştır.

Göbekli Tepe

1995 yılında, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü başkanlığında ve H. Hauptmann'ın bilimsel danışmanlığında, Şanlıurfa'nın 22 km doğusunda bulunan Göbekli Tepe[10] yerleşiminde başlatılan kazılarda, boyları 30 cm ile 4 m arasında değişen "T" şeklinde dikmeler tespit edilmiştir[11]. Günümüzde halen kazısı devam eden Göbekli Tepe yerleşiminde, "T" şeklinde dikmelerin dışında bugüne kadar pek çok erkek heykeli ve heykel parçaları da ele geçmiştir[12]. Erkek heykellerinin ortak özellikleri neredeyse tümünün

---

[7] HAUPTMANN H. 2003: "**Eine frühneolitische Kultfigur aus Urfa"**, From Village to Cities. Early Villages in the Near East I, İstanbul, 623-625, Abb.1-4.

[8] ÇELİK B. 2000a: "**An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanliurfa, Turkey**", Neo-Lithics, 2/3: 4, fig.2.

[9] ÇELİK B. 2007:174.

[10] Göbekli Tepe ilk kez 1963 yılında "Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları" kapsamında keşfedilmiştir. Bkz. BENEDICT P. 1980: "**Survey Work in Southeastern Anatolia**." (Eds.) H. Çambel ve R. J. Braidwood, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları, İstanbul, 107- 149.

[11] BEILE-BOHN et.al.1998: **Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe**. Istanbuler Mitteilungen 48, 64-73, Abb.28-34; SCHMIDT K. 1998a: **Frühneolithische Tempel Ein Forschungsbericht zum präkeramischen Neolithikum Obermesopotamiens**. Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft (MDOG), 130, 17-49, Abb.9-10, 12-17; SCHMIDT K. 1998b: **Beyond Daily Bread: Evidence of Early Neolithic Ritual from Göbekli Tepe**. Neo-Lithics 2/98, 1-5, fig.5-6; SCHMIDT K. 2002a: **Göbekli Tepe-Southeastern Turkey. The Seventh Campaing, 2001**. Neo-Lithics 1/02, 23-25, fig.3.

[12] SCHMIDTK.1995: **Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbekli Tepe and Gürcütepe**. *Neo-Lithics* 2/95, Fig.1a-c; SCHMIDT K. 1996: **The Urfa Project 1996**. *Neo-Lithics* 2/96, Fig.1; SCHMIDT K. 1997: **Snakes, lions and other animals: The Urfa Project 1997**. *Neo-Lithics*, 3/97, Fig. 1; SCHMIDT K. 1998a: Abb.6; SCHMIDT K. 1998b:1-5, Fig.1,4; SCHMIDT K. 1999a: **Boars, Ducks, and Foxes-the Urfa Project 99**. *Neo-Lithics*, 3/99, Fig.8;

falluslu olarak yapılmış olmasıdır[13]. Yakın zamanda bulunmuş olan 66 cm yüksekliğinde bir erkek heykeli fallussuz ve sakallı olarak yapılmıştır[14]. Ayrıca, bazılarının yüksekliği 24 cm'yi bulan kireçtaşından yapılmış bazı fallus parçalarına da rastlanmıştır[15]. Bu parçaların çoğu dip kısmından kırık olarak ele geçmiştir[16]. Bu durum, bize bu büyüklükteki fallusların ait olduğu büyük bir gövdenin var olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Aynı şekilde, boyun kısmından kırılmış, bire bir insan boyutunda kireçtaşından yapılmış insan başlarına da rastlanmıştır[17]. Ayrıca, Göbekli Tepe'nin II. tabakasına tarihlenen F Yapısı'nın içinde yer alan bir dikmetaşın yan yüzünde cepheden yapılmış bir erkek figürü kabartması da bulunmuştur[18].

Karahan Tepe

1999 yılında yapılan "Şanlıurfa İl Kültür Envanteri" çalışmaları sırasında tespit edilen ve Şanlıurfa'nın yaklaşık 63 km güneydoğusunda bulunan *Tektek Dağları* içinde yer alan Karahan Tepe'de pek çok "T"

SCHMIDT K. 1999b: **Frühe Tier und Menschenbilder vom Göbekli Tepe, Kampagnen 1995-1998**, **Ein kommentierten Katalog der Grossplastik und der Reliefs**. Istanbuler Mitteilungen 49, Taf.1.1, 4.3, 2.2; SCHMIDT K. 2000: Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt, Vorlaeufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999." Istanbuler Mitteilungen 50, Abb.12; SCHMIDT K. 2002b: **The 2002 Excavations at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey). Impressions from an Enigmatik Site**. Neo-Lithics 2/02, Fig.9-10; HAUPTMANN H. ve K. SCHMIDT 2007: **12000 Yıl Önce Anadolu, Erken Neolitik Dönem Yontuları**. 12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, Neolitik Dönem, İstanbul, 23.

[13] VERIT ve diğ. 2005: **Paleoandrologic Genital and Reproductive Depictions in Earliest Religious Architecture: Ninth to Tenth Millennium BC**. Urology 65/1, Fig.1a-b; SCHMIDT K. 1995: Fig.1c;

[14] SCHMIDT K. 2010: **Göbekli Tepe-the Stone Age Sanctuaries. New result of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs**. Documenta Praehistorica, XXXVII, 248-249, fig. 20.

[15] SCHMIDT K. 1998b: Table 1.; SCHMIDT K. 1999b: 9, Tafel 2-3,4.

[16] SCHMIDT K. 1999b: 9.

[17] BECKER N. ve diğ. 2012: **Materialien zur Deutung der Zentralen Pfeilerpaare des Göbekli Tepe und weiterer Orte des obermesopotamischen Frühneolithikums**. Zeitschrift für Orient-Archaeologie (ZOrA) 5, 27, Abb. 17; SCHMIDT K. 2010: fig 19; NOTROFF ve diğ. 2016: **Gathering of the Dead ? The Early Neolithic Sanctuaries of Göbekli Tepe, Southeastern Turkey**. (Eds. C. Renfrew, M.J. Boyd, I. Morley) Death rituals, social order and the archaeology of immortality in the ancient world: death shall have no dominion. Cambridge, fig.5.7.

[18] DAI 2008: İstanbul Abteilung, Göbekli Tepe, 161, Abb. 1.

şeklinde dikmelere[19] ve falluslu bir erkek heykeli parçasına rastlanmıştır[20]. Bölgede yer alan diğer Neolitik dönem yerleşimlerinden ele geçen heykellerle benzer özellik taşıyan bu falluslu erkek heykeli Göbekli Tepe ve Yeni Mahalle'deki falluslu heykellerle aynı özellikleri taşıması açısından ilginç bir örnektir. Bu heykel oturur şekilde tasvir edilmiştir (Resim 3a-d).

Hamzan Tepe

"Şanlıurfa İl Kültür Envanteri" çalışmaları sırasında bulunan ve Neolitik döneme tarihlenen Hamzan Tepe yerleşiminde "T" şeklinde bir adet dikme tespit edilmiştir[21]. Bu dikme, Hamzan Tepe yerleşiminin içinde bir kült alanının varlığını göstermektedir. Ayrıca, Neolitik dönem erkek heykellerinin öncüsü olan dikme geleneğini sürdürmesi açısından da önemli bir yerleşimdir.

Sefer Tepe

2003 yılında yapılan "Şanlıurfa İl Kültür Envanteri" kapsamında Sefer Tepe Neolitik yerleşimi bulunmuş, burada da yaklaşık 16 adet *in-situ* durumunda "T" şeklinde dikmeler tespit edilmiştir[22].

Taşlı Tepe

Şanlıurfa İlçesinde 2011 yılında yapılan "İl Kültür Envanteri" kapsamında Taşlı Tepe Neolitik yerleşimi tespit edilmiş, burada da 1 adedi sağlam, diğerleri ise kırılmış halde "T" şeklinde dikmeler tespit edilmiştir[23].

Kurt Tepesi

2013 yılında yapılan yüzey araştırmaları kapsamında bulunmuş olan Kurt Tepesi yerleşiminde birinin üzerinde çavuş ve kravat motifi bulunan iki

---

[19] ÇELİK B. 2000b: **A New Early-Neolithic Settlement : Karahan Tepe**. Neo-Lithics, 2/3, 6-8; ÇELİK B. 2005**: Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığı Altında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem**. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Levha 56.

[20] ÇELİK B. 2011: "**Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in Turkey**" Documenta Praehistorica XXXVIII, 241-253, Fig. 16.

[21] ÇELİK B. 2004: **A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe**. Neo-Lithics, 04-2 4, Fig.4; ÇELİK B. 2006b: "**A New Lower Paleolithic Open Air Station and Early Neolithic Settlement**." Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması. İstanbul, 224, Fig.3; ÇELİK B. 2010: **Hamzan Tepe in the light of new finds.** Documenta Praehistorica XXXVII, 259, Fig.2.

[22] ÇELİK B. 2006a: **A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Sefer Tepe**. Neo-Lithics,06-1: 24, Fig.2.

[23] ÇELİK B. ve diğ. 2011: **A New Pre-Pottery Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Taşlı Tepe**. Anadolu /Anatolia, 37, fig. 7a-b.

adet "T" şeklinde dikme tespit edilmiştir[24].

Harbetsuvan Tepesi

2014 yılında yapılan yüzey araştırmaları kapsamında Harbetsuvan Tepesi (Çakmak Harabesi) Neolitik yerleşimi bulunmuş, burada 2 adet *in-situ* durumunda "T" şeklinde dikme tespit edilmiştir[25].

Adıyaman-Kilişik Mevkii

Adıyaman ilinin Kâhta ilçesi sınırları içindeki Cendere Köprüsü yakınlarında yer alan Kilisik köyü civarında, 1964 yılında yöre halkı tarafından Kommagene kazı ekibine "T" şeklinde bir dikmetaş verilmiştir. Bu taş üzerinde, alçak kabartma şeklinde yapılmış üst üste gelecek şekilde kol, parmak ve başı olan iki insan kabartması yer almaktadır. H. Hauptmann, bu kabartmaları Nevali Çori'den ele geçmiş küçük pişmiş toprak figürinlerle karşılaştırmaktadır[26].

Gaziantep

Gaziantep Müzesi'nde bulunan bir heykel parçası, yine aynı şekilde Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 4). Bu heykelin en önemli özelliği her iki yanında bulunan kolların dışında baş kısmında, hem önde hem de arkada iki tane yüz kabartmasının yer almasıdır[27]. Gaziantep heykeli de aynı prensiple yapılmış olup, "T" şeklinde dikmeler ile erkek heykelleri arasındaki bir ara dönemde yapılmış bir eser niteliğini taşımaktadır.

---

[24] GÜLER M. ve B. ÇELİK 2015: **Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları**. Belgü, 1, 78-79, fig. 21; ÇELİK B. 2015a: **Neolithic Settlements of Şanlıurfa in Southeastern Turkey**." Recent Studies on the Archaeology of Anatolia, (Eds.) E. Laflı ve S. Patacı, BAR International Series. 2750, Oxford, 442, fig. 4.

[25] ÇELİK B. 2015b: Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, Belgü 2, 81, res.4-5.

[26] HAUPTMANN H. 2000: **Ein frühneolithisches Kultbild aus Kommogene**. (Ed.) J.Wagner, Gottkönige am Euphrat, Neue ausgrabungen und Forschungen in Kommagene, Mainz, 8-9, Abb.8-10; HAUPTMANN H. 2012: **Ein frühneolithisches Kultbild aus Kommogene**. (Ed.) J.Wagner, Gottkönige am Euphrat, Neue ausgrabungen und Forschungen in Kommagene, Darmstadt/Mainz, 18-20, Abb.9a-d, 10a-d.

[27] ÇELİK B. 2005: **A New Statue of the Early Pre-Pottery Neolithic Period from Gaziantep, Southeastern Turkey**" Neo-Lithics, 1/05, 29, Fig.1-3; BULGAN F. ve B. ÇELİK 2011. "**A New Statue from Gaziantep in Southeast Turkey**." (Eds.) H. Taşkıran, M. Kartal, K. Özçelik M. B. Kösem ve G. Kartal, Işın Yalçınkaya'ya Armağan. Ankara, 85-90.

Değerlendirme ve Sonuç

Genel olarak "T" şeklindeki dikmelerin her biri bir erkek figürünü stilize eder. "T" şeklindeki dikmelerin üst kesimi insan başını, alt kesimi ise insan gövdesini temsil eder. Bunun en iyi kanıtı olarak, bazı dikmelerin üzerinde yer alan ve genellikle dikmelerin üç yüzeyinde bulunan kol, dirsek ve parmak kabartmalarıdır[28]. Özellikle, Adıyaman'da Kilisik köyü civarında ele geçmiş olan bir dikme, bunu en iyi şekilde temsil etmektedir[29]. Şanlıurfa Yeni Mahalle heykeli de aynı şekilde dikme taş geleneğini temsil eden bir ardıl niteliğindedir[30].

Bugüne kadar Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimlerde tespit edilen "T" şeklinde dikmelerin çoğunun yüzeyinde kol ve parmak kabartmaları yer almaz. Bazılarında, çeşitli hayvan kabartmaları ve piktogramlar bulunurken, çoğu dikmelerin yüzeyi tamamen boş bırakılmıştır. Suriye'deki Mureybet'te[31], Sheikh Hassan'da[32], Urfa Bölgesi'nde Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Urfa-Yeni Mahalle yerleşimlerinde, Gaziantep ve Adıyaman'da tespit edilen "T" şeklinde dikmeler veya bunların ardılı olan heykel, heykelcik ve figürinler Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait erkek figürlerini temsil ederler.

Göbekli Tepe'de yapılan kazılarda, ana kaya üzerine oturtulmuş ve III. tabakada tespit edilmiş olan yuvarlak planlı D Yapısı'nın içinde bulunan ve üzerinde kol ve parmak kabartmalarının yer aldığı "T" şeklinde yekpare taştan yapılmış dikmeler ele geçmiştir[33]. Yine aynı tabakada bazı yırtıcı hayvan kabartmalarının yüksek kabartma tekniği ile "T" şeklinde dikmelerin kenarlarına yapıldığı da görülmektedir[34]. Ayrıca, *in-situ* durumda bir domuz heykeli de aynı şekilde III. tabakada ele geçmiştir[35]. Bunun dışında bugünkü

---

[28] SCHMIDT K. 1997/1998: **Stier, Fuchs und Kranich- der Göbekli Tepe bei Şanlıurfa und die Bilderwelt des obermesopotamischen Frühneolithikums**. Nürnberger Blaetter zur Archaeologie (NBZA), 14, Abb.13; HAUPTMANN H. 2000: 6, Abb.7.

[29] HAUPTMANN H. 2000: 5-9, Abb.8-10.

[30] ÇELİK B. 2007: fig. 4.

[31] PICHON 1985: **À Propos D'une Figurine Aviaire À Mureybet (Phase III A) 8000-7700 Avant J.C**. Cahiers de l'Euphrate, 4: 262, Fig.1, 2.

[32] MÜLLER-NEUHOF 2006: **An EPPNB Human Sculpture from Sheikh Hassan**." Neo-Lithics, 2/06, Fig. 1a-b, Fig.2.

[33] SCHMIDT K.2010: 243, Fig.7; BECKER ve diğ. 2012: Abb.6-9.

[34] SCHMIDT K. 2006: **Animals and a Headless Man at Göbekli Tepe**." Neo-Lithics 2/06, Fig.1a-b; DIETRICH ve diğ. 2012: **Göbekli Tepe. Preliminary Report on the 2012 and 2013 Excavation Seasons**. Neo-Lithics,14-1, Fig. 5.

[35] DIETRICH ve diğ. 2012: Fig. 6.

modern dünyada, bazı insanların evlerinin duvarlarına asılı, içi doldurulmuş hayvan başları şeklinde yapılmış ancak duvara asılı değil de duvar örülürken bir duvar taşı olarak monte edilmiş, kaide kısmı silindirik şekilde sona eren heykeltıraşlık eserler de ele geçmiştir[36].

Göbekli Tepe 2010 yılı kazı sezonunda ilginç birkaç buluntu ele geçmiştir. Bunlardan birinde, iki adet yan yana dikme deliği veya pencere deliği olan bir taş plaka üzerine yüksek kabartma tekniği ile yırtıcı hayvan ve yılan figürleri yapılmıştır[37]. Bu hayvan figürleri "T" şeklindeki dikme kaidesinin etrafını çevirecek şekilde konumlandırılmıştır. Bir diğer buluntuda ise ana kaya şekillendirilerek, "T" şeklindeki dikmenin gireceği bir oyuk ve bir kaide platformu yapılmış, bu kaidenin üzerine ise çeşitli kuş figürleri işlenmiştir[38]. Schmidt, bu buluntulardan yola çıkarak "T" şeklinde yapılmış dikmelerin etrafında yer alan koruyucu hayvanlardan dolayı stilize insan şeklindeki "T" dikmelerinin birer tanrı tasviri olabileceğini düşünmektedir[39]. 2015 yılında yapılan sondaj çalışmalarında yaklaşık 30 cm boyutlarında ayak kısımları ele geçmemiş bir erkek heykeli bulunmuştur. Bu heykelin boynunda yine Balıklıgöl Heykeli'nde olduğu gibi çavuş motifi yer almaktadır[40]. Ancak ilginç olan, sağ kolu sol göğsünün üzerindeyken sol kolu ise sağ kolun dirseğinin altında yer almaktadır[41]. Bu durum, Neolitik dönem erkek heykellerinde yeni bir duruş şekli olup gelecekte yapılacak kazılarda erkek heykellerinde daha başka duruş şekillerinin var olacağının işaretini verir gibidir.

Yakın bir zamana kadar Önasya bölgesinde, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait erkek figürü olarak şekillendirilmiş plastik eser dendiğinde, taştan veya pişmiş topraktan yapılmış çok küçük boyutta heykelcikler dışında başka örnekler bulunmamaktaydı. Nevali Çori kazılarında tespit edilen, kült yapısından ele geçen heykel parçaları ve "T" şeklinde dikmeler, bu dönemde büyük boyutlarda plastik eserler yapılabileceğini ortaya koymuştur. Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde, "T" şeklinde insanı stilize eden dikmelerin dışında, iki tarzda yapılan erkek heykeli daha bilinmektedir. Bunlardan biri, oturan erkek heykelleri[42], diğeri

[36] SCHMIDT K. 2008: **Göbekli Tepe-Enclosure C**. Neo-Lithics 2/08, 30-31, Fig.6-8; SCHMIDT K. 2010:249, Fig. 30.
[37] SCHMIDT K. 2010:252, Fig.24,25.
[38] SCHMIDT K. 2010:243,Fig.8.
[39] SCHMIDT K. 2010: 253-254.
[40] ÇELİK B. 2007: Fig. 4
[41] DAI 2015: Forschungs Berichte, 151. Abb. 3.
[42] DAI 2014: e- Forschungs Berichte, 134, Abb. 7.

ise ayakta duran erkek heykelleridir (Resim 2 ve Resim 3). Ele geçen heykellerin çoğunda fallus bulunmaktadır. Bundan başka, totem tarzında yapılan plastik eserler, masklar ve bazı hayvan heykelleri de ele geçmiştir[43]. Ancak ilginçtir, şimdiye kadar Çanak Çömleksiz Neolitik dönem ile ilgili bölgede yapılan araştırmalarda herhangi bir kadın heykeline rastlanmamıştır.

Göbekli Tepe'nin en alt tabakası olan III. tabakada, üzerinde kol ve parmak kabartmalarının yer aldığı "T" şeklinde kireçtaşından yapılmış dikmeler, yapılan radyokarbon analizleri sonucu yaklaşık M.Ö. 9600 yıllarına tarihlendirilmektedir[44]. İnsanı stilize eden bu dikmelerin yüksekliği yaklaşık 5 m olup yekpare taştan yapılmış ve bu döneme ait bilinen ilk ve en büyük örneklerdir. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda daha eski dönemlere ait bu büyüklükte herhangi bir plastik esere rastlanmamıştır. Ayrıca, III. tabakada yüksek kabartma tekniğiyle dikme üzerine yapılmış hayvan heykelleri ile bağımsız hayvan heykellerinin bulunuşu, bu tabakada da erkek heykellerinin var olabileceğinin bir kanıtı niteliğindedir. Genel olarak, Göbekli Tepe'de bulunan erkek figürleri; erkek heykel başları, totemler, masklar, torsolar ve fallus parçaları, yerleşimde erkek heykellerinin yoğun olarak yapılmış olduğunu göstermektedir[45].

Şuana kadar Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan araştırmalarda, "T" şeklinde dikmelerin ve heykel parçalarının bulunduğu yerleşimlerin kültür tabakalarında Geç Çanak Çömleksiz Neolitik dönemi (LPPNB) temsil eden Palmyra uçları ve Çayönü aletlerine rastlanmamıştır. Bu nedenle, "T" şeklinde üzerinde kol ve parmak kabartmaları yer alan veya almayan dikmeler ile falluslu veya falluslu olmayan erkek heykellerini, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresinin başından B evresinin ortasına kadar tarihlendirmemiz mümkün görünmektedir. Bu evreler ise bölgede yaklaşık olarak M.Ö. 9600-8400 yılları arasına denk gelmektedir.

---

[43] SCHMIDT K. 1996: Fig.1; SCHMIDT K.1997/1998: Abb. 9, 12, 18; SCHMIDT K. 2010: Fig.18; HAUPTMANN H. 1999: Fig.14a-b.

[44] KROMER B. ve SCHMIDT K. 1998: **Two Radiocarbon Dates from Göbekli Tepe, South Eastern Turkey**. Neo-Lithics 3/98, 8-9.

[45] DIETRICH ve diğ. 2014: **Göbekli Tepe. Preliminary Report on the 2012 and 2013 Excavation Seasons.**" Neo-Lithics,14-1, Fig. 9,11.

KAYNAKLAR

BECKER N. - O. DIETRICH - T. GÖTZELT - Ç. KÖKSAL-SCHMIDT - J. NOTROFF - K. SCHMIDT. 2012: "**Materialien zur Deutung der Zentralen Pfeilerpaare des Göbekli Tepe und weiterer Orte des obermesopotamischen Frühneolithikums**", Zeitschrift für Orient-Archaeologie (ZOrA) 5, 14-43.

BEILE-BOHN M. - C. GERBER - M. MORSCH - K. SCHMIDT. 1998: **"**Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe**" Istanbuler Mitteilungen (IstMitt) 48: 5-78.**

BENEDICT P. 1980: "**Survey Work in Southeastern Anatolia"**, (Eds.) H. Çambel - R. J. Braidwood, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basım No. 2589, İstanbul, 107- 149.

BULGAN F. - B. ÇELİK 2011: "**A New Statue from Gaziantep in Southeast Turkey**" (Eds.) H. Taşkıran, M. kartal, K. Özçelik M. B. Kösem, G. Kartal, Işın Yalçınkaya'ya Armağan. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 85-90.

ÇELİK B. 2000a: "**An Early Neolithic Settlement in the Center of Sanliurfa, Turkey**", The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neo-Lithics, 2/3, 4-6.

ÇELİK B. 2000b: **"**A New Early-Neolithic Settlement: Karahan Tepe**" The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neo-Lithics, 2/3, 6-8.**

ÇELİK B. 2003: **Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle**. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÇELİK B. 2005: "**A New Statue of the Early Pre-Pottery Neolithic Period from Gaziantep, Southeastern Turkey**" Neo-Lithics, 1/05, 28-29.

ÇELİK B. 2004: "**A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe**" The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neo-Lithics, 04-2, 3-5.

ÇELİK B. 2006a: "**A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Sefer Tepe**" The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neo-Lithics,06-1, 23-25.

ÇELİK, B. 2006b: "**A New Lower Paleolithic Open Air Station and Early Neolithic Settlement**" Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması, Studies in Honor of Hayat Erkanal, Cultural Reflections, Homer Kitapçılık ve Yayınevi Ltd. Şti. İstanbul, 222-224.

ÇELİK, B. 2007: "**Yeni Mahalle, Balıklıgöl Höyüğü**" Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, (Eds.) M. Özdoğan - N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 165-178.

ÇELİK B. 2010: "**Hamzan Tepe in the light of new finds**" Documenta Praehistorica XXXVII, 257-268.

ÇELİK B. 2011: "**Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in**

Turkey" Documenta Praehistorica XXXVIII, 241-253.

ÇELİK B. 2015a: "**Neolithic Settlements of Şanlıurfa in Southeastern Turkey**" Recent Studies on the Archaeology of Anatolia, (Eds.) E. Laflı - S. Patacı, BAR International Series. 2750, Oxford, 441-452.

ÇELİK B. 2015b: "**Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması**", Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, Belgü 2, 79-99.

ÇELİK B. - M. GÜLER - G. GÜLER 2011: "**A New Pre-Pottery Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Taşlı Tepe / Türkiye'Nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşli Tepe**", Anadolu /Anatolia 37, 225-236.

DAI 2008: **Göbekli Tepe**, Jahresbericht 2007, Archaeologischer Anzeiger 2008/1, İstanbul Abteilung, 161-162.

DAI 2014: **Göbekli Tepe**, e- Forschungs Berichte des DAI 2014, Faszikel 1, 131-135.

DAI 2015: **Göbekli Tepe**, e- Forschungs Berichte des DAI 2015, Faszikel 3, 149-151.

DIETRICH O. - M. HEUN - J. NOTROFF - K. SCHMIDT - M. ZARNKOW 2012: "**The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities. New evidence from Göbekli Tepe, south-eastern Turkey**" Antiquity 86: 674-695.

DIETRICH, O. - Ç. KÖKSAL-SCHMIDT - C. KÜRKÇÜOĞLU - J. NOTROFF - K. SCHMIDT 2014: " **Göbekli Tepe. Preliminary Report on the 2012 and 2013 Excavation Seasons**." Neo-Lithics,14-1, 3-17.

GEBEL, H.G. 1984: **Dasakeramische Neolithikum Westasiens. Subsistenzformen und Siedlungsweisen**. TAVO Beihefte, Reihe B, Nr 52, Wiesbaden.

GÜLER M. - B. ÇELİK 2015: **Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları**. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, Belgü 1, 76-102.

HAUPTMANN H. 1991/1992: "**Eine Siedlung des akeramischen Neolithikums am mittleren Euphrat**" Nürnberger Blaetter zur Archaeologie (NBZA) 8: 15-33.

HAUPTMANN H. 1993: "**Ein Kultgebäude in Nevalı Çori**" (Eds.) M. Frangipane - H. Hauptmann - M. Liverani - P. Matthiae - M.J. Mellink. Between the Rivers and Over the Mountains. Archaeologia Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata, Università Delgi Studi di Roma (La Sapiensa), Roma, 37-69.

HAUPTMANN H. 1999: "**The Urfa Region**", (Ed.) M. Özdoğan, Neolithic in Turkey, Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul, 65-86.

HAUPTMANN H. 2000: "**Ein frühneolithisches Kultbild aus Kommogene**" (Ed.) J. Wagner, Gottkönige am Euphrat, Neue ausgrabungen und forschungen in Kommagene. Verlag Philipp von Zapern, Mainz, 5-9.

HAUPTMANN H. 2003: "**Eine frühneolitische Kultfigur aus Urfa**" (Eds.) M. Özdogan - H. Hauptmann - N. Başgelen. From Village to Cities. Early

Villages in the Near East I. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 622-636.

HAUPTMANN H. 2012: "**Ein frühneolithisches Kultbild aus Kommogene**." (Ed.) J. Wagner, Gottkönige am Euphrat, Neue ausgrabungen und Forschungen in Kommagene, Darmstadt/Mainz, 14-22.

HAUPTMANN H. - K. SCHMIDT 2007: "**12000 Yıl Önce Anadolu, Erken Neolitik Dönem Yontuları**" 12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, Neolitik Dönem. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 21-32.

KROMER B. ve K. SCHMIDT. 1998: "**Two Radiocarbon Dates from Göbekli Tepe, South Eastern Turkey**" Neo-Lithics 3/98, 8-9.

MULLER-NEUHOF B. 2006: "**An EPPNB Human Sculpture from Sheikh Hassan**" Neo-Lithics 2/06, 32-38.

NOTROFF J. - O. DIETRICH - K. SCHMIDT 2016: **Gathering of the Dead ? The Early Neolithic Sanctuaries of Göbekli Tepe, Southeastern Turkey**. (Eds.) C. Renfrew - M.J. Boyd - I. Morley. Death Rituals, Social Order and the Archaeology of Immortality in the Ancient World: Death Shall Have no Dominion. Cambridge, 65-81.

PICHON, J. 1985: "**À Propos D'une Figurine Aviaire À Mureybet (Phase III A) 8000-7700 Avant J.C.**" Cahiers de l'Euphrate 4, 262-263.

SCHMIDT K. 1995: "**Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbekli Tepe and Gürcütepe**" Neo-Lithics 2/95, 9-10.

SCHMIDT K. 1996: "**The Urfa Project 1996**" Neo-Lithics 2/96, 2-3.

SCHMIDT K. 1997: "**Snakes, lions and other animals: The Urfa Project 1997**" Neo-Lithics 3/97: 8-9.

SCHMIDT K. 1997/1998: "**Stier, Fuchs und Kranich- der Göbekli Tepe bei Şanlıurfa und die Bilderwelt des obermesopotamischen Frühneolithikums**" Nürnberger Blaetter zur Archaeologie (NBZA) 14, 155-170.

SCHMIDT K. 1998a: "**Frühneolithische Tempel Ein Forschungsbericht zum präkeramischen Neolithikum Obermesopotamiens**" Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft (MDOG) 130,17-49.

SCHMIDT K. 1998b: "**Beyond Daily Bread: Evidence of Early Neolithic Ritual from Göbekli Tepe**" Neo-Lithics 2/98, 1-5.

SCHMIDT K. 1999a: "**Boars, Ducks, and Foxes-the Urfa Project 99**" Neo-Lithics 3/99, 12-15.

SCHMIDT K. 1999b: "**Frühe Tier und Menschenbilder vom Göbekli Tepe, Kampagnen 1995-1998, Ein kommentierten Katalog der Grossplastik und der Reliefs**", Istanbuler Mitteilungen (IstMitt) 49: 5-21.

SCHMIDT K. 2000: "**Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt, Vorlaeufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999**" Istanbuler Mitteilungen (IstMitt) 50, 5-41.

SCHMIDT K. 2002a: "**Göbekli Tepe-Southeastern Turkey. The Seventh Campaing, 2001**" Neo-Lithics 1/2002, 23-25.

SCHMIDT K. 2002b: "**The 2002 Excavations at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey). Impressions from an Enigmatik Site**" Neo-Lithics 2/02, 8-13.

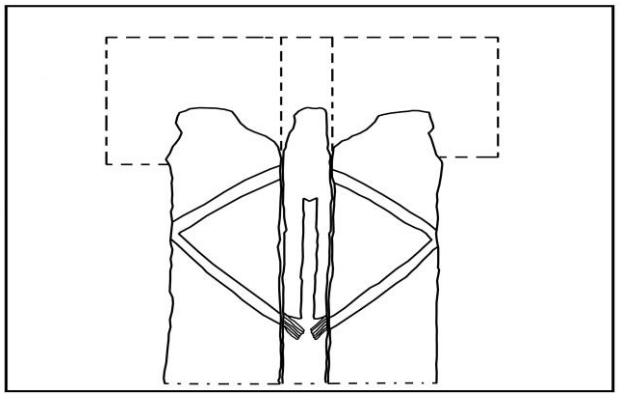
SCHMIDT K. 2006: "**Animals and a Headless Man at Göbekli Tepe**" Neo-Lithics 2/06, 38-40.

SCHMIDT K. 2008: "**Göbekli Tepe-Enclosure C**." Neo-Lithics 2/08, 27-32.

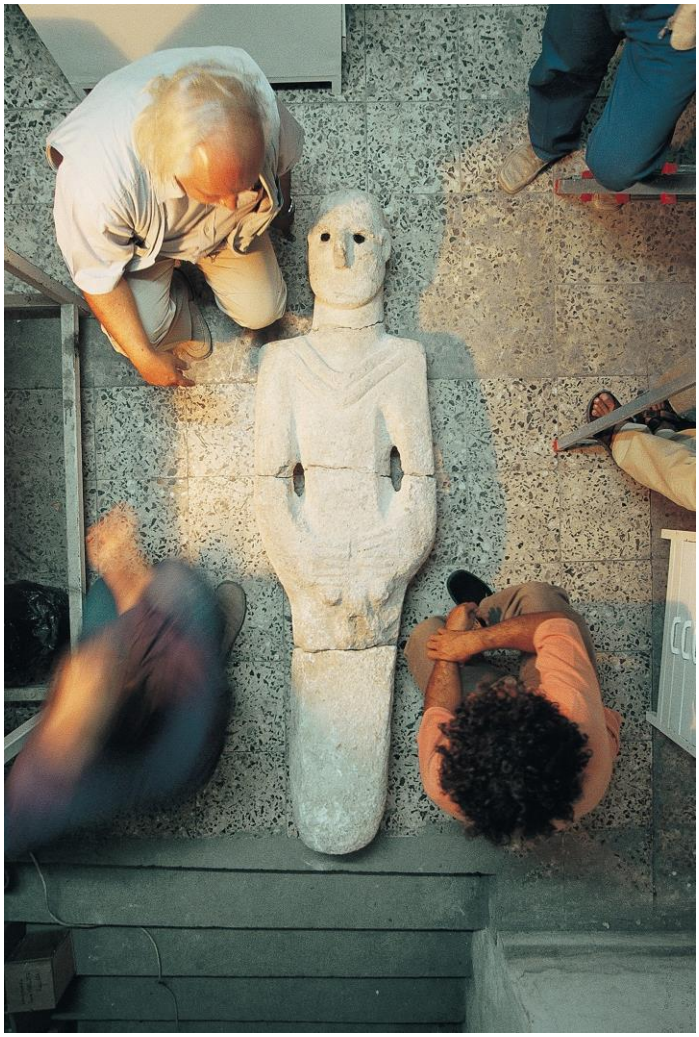
SCHMIDT K. 2010: "**Göbekli Tepe-the Stone Age Sanctuaries. New result of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs**" Documenta Praehistorica XXXVII, 239-256.

VERIT, A. - C. KÜRKÇÜOĞLU - F. F. VERIT - H. KAFALI - E. YENİ 2005: "**Paleoandrologic Genital and Reproductive Depictions in Earliest Religious Architecture: Ninth to Tenth Millennium BC**." Urology 65/1, 208–210.

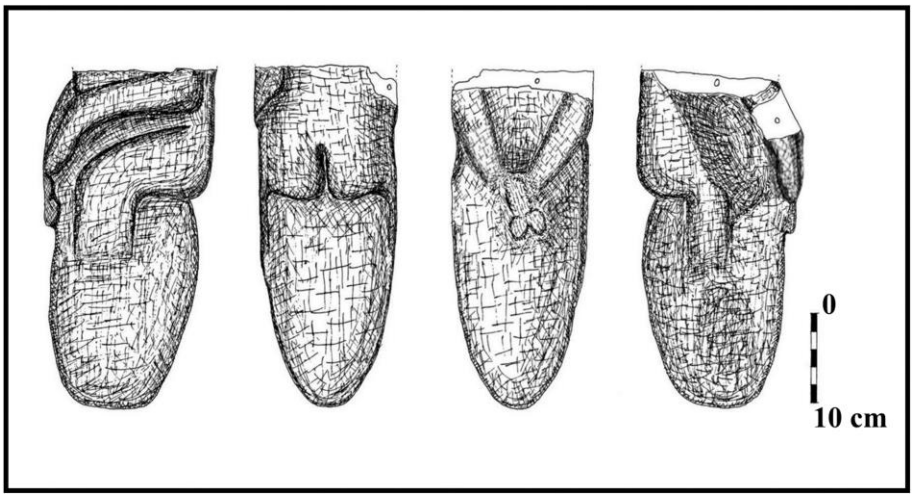
EKLER
RESİMLER

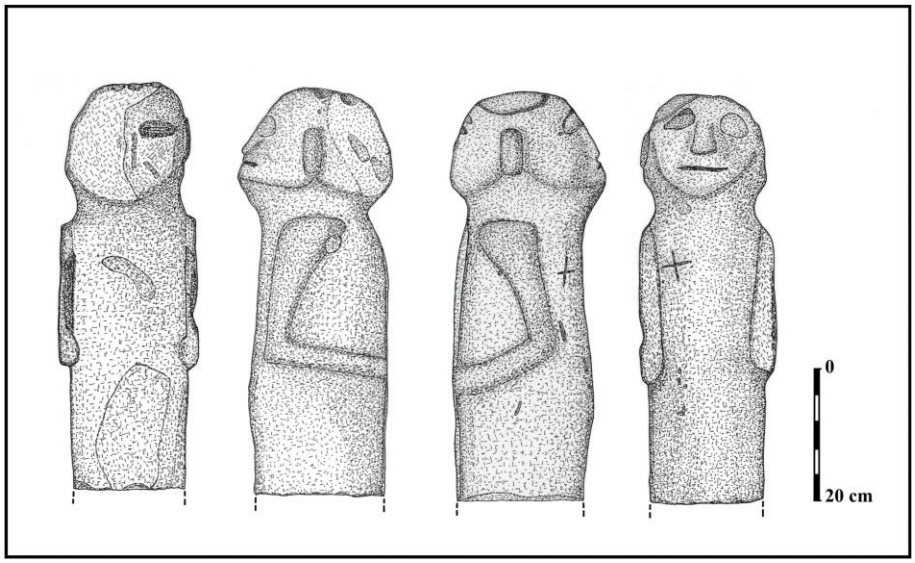
Resim 1: Nevali Çori'den Ele Geçmiş Bir Dikmetaşın Üç Yüzü (Hauptmann 1993. Fig.16).

Resim 2: Şanlıurfa Yeni Mahalle Semtinden Ele Geçmiş Falluslu Urfa Heykeli.

Resim 3: Karahan Tepe'den Ele Geçmiş Falluslu Bir Erkek Heykeli.

Resim 4: Gaziantep'ten Ele Geçmiş Bir Erkek Heykeli.